

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **MURBER IBOLYA**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁRVITA GAZDASÁGI ASPEKTUSAI
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN
- **NAGY ADRIENN**
FEKETE ÉJSZAKÁBAN AZ ÉJSZAKA FEKETÉZŐI
- **KALOCSAI PÉTER**
A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZAT VÁLTOZÁSAI
A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS KÖVETKEZTÉBEN
- **JANKÓ FERENC**
CSIKÓHAL ÉS DARÁZSDERÉK
- **TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID**
HATÁRVÁROS EGY VITATOTT HOVATARTOZÁSÚ TÉRSÉGBEN
- **TÓTH IMRE**
MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG
- **SZEMLE**
HORVÁTH N. ZSOLT, RÉVÉSZ TAMÁS, SZABÓ BÁLINT ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

12. (44.) évfolyam 2022. 2.

TARTALOM

Egy határváltozás dimenziói. Az osztrák–magyar határvidék száz évvel ezelőtt (Murber Ibolya)	175
<i>Tanulmányok</i>	
Székely Tamás: Vihar előtti csend? Nyugat-Magyarország a dualizmus korában	185
Murber Ibolya: Az osztrák–magyar határvíta gazdasági aspektusai az első világháború után	207
Nagy Adrienn: Fekete éjszakában az éjszaka feketézői. Csempészek mindennapjai a nyugati határsávbán, 1918–1922	225
Kalocsai Péter: A nyugat-magyarországi közlekedési hálózat változásai a trianoni békeszerződés következtében	241
Bakó Balázs: A trianoni béke hatása a katolikus egyházkormányzatra a Nyugat-Dunántúlon	269
Agg Richárd: A korabeli magyar sajtó érvei Nyugat-Magyarország megtartása mellett	285
Jankó Ferenc: Csikóhal és darázsderék. Burgenland térképezett földrajza	301
Törő László Dávid: Határváros egy vitatott hovatartozású térségben. Történeti viták Sopron múltjáról a két világháború között	325
Tóth Imre: Mítosz és valóság. Sopron hűsége a 20. századi (emlékezet)politikában	345
<i>Szemle</i>	
Hétköznapiak a határviták árnyékában (Horváth N. Zsolt)	361
Új határ az Alpoknál (Révész Tamás)	364
Megalkotni és megismerni. Burgenland földrajzának kezdetei (Szabó Bálint)	367

Jelen számunkat Murber Ibolya szerkesztette

Egy határváltozás dimenziói

Az osztrák–magyar határvidék száz évvel ezelőtt

Christopher Clark ausztrál–brit történész egy évtizeddel korábban megjelent nagy sikerű könyvének zárómondata szerint: „Az 1914-ben egymással szemben álló felek (...) alvajárók voltak; néztek, de nem láttak, álmokat kergettek, de nem ismerték fel annak az iszonyatnak a valóságosságát, amit a világra szabadítottak.”¹ Ez a gondolatsor, illetve a Clark által használt ‘alvajárók’ metafora találónan írja körül azt a történelmi szituációt, amelyben az osztrák és magyar politikai-katonai vezetők belesodródtak a világháborúba. A közösen elveszített első világháború számos előre nem látható következménnyel járt, ezek egyike volt, de korántsem a legsúlyosabb, az új osztrák–magyar határ kialakulása.

A Magyarország kárára és Ausztria javára hozott nagyhatalmi döntés keletre helyezte a tradicionális Lajta–Lapincs-határt, pedig 1914 előtt sem a bécsi politikai elit, sem az érintett nyugat-magyarországi német ajkú lakosság nem szorgalmazta a határ megváltoztatását. A három évig húzódó határvita legvégén a két ország kormánya felébredt „alvajáró” állapotából és reálpolitikai megfontolásból meglehetősen gyorsan alkalmazkodott a megváltozott politikai valósághoz. Elfogadták az új államhatár létezését, ami egyszersmind megnyitotta az utat az államközi kapcsolatok normalizálása előtt. Ezt a felismerést tükrözi, hogy 1930-ban, az egyre mélyülő gazdasági válság idején Johannes Schober egykori bécsi rendőrfőnök, 1921–1922-ben és 1929–1930-ban Ausztria kancellárja szintén találó metaforával, a következőképpen jellemezte a két érintett ország aktuális kapcsolatát: egy nagyon gazdag házaspár sok vitát követően elvált, majd miután mindketten tönkrementek, újra barátságot kötöttek, együtt sóhajtoztak a régi szép időkre emlékezve.²

A jelen lapszám kaleidoszkópszerűen mutatja be az osztrák–magyar határvidék és lakosságának egy évszázaddal ezelőtti történetét. A kötet szerzői között vannak pályájuk elején álló fiatalok és jelentős tudományos reputációval rendelkező kutatók is. Tanulmányaikban mindannyian egy-egy problémakört járnak körül, amely a nyugat-magyarországi térséghez kapcsolódik. Az új eredmények, tudományos megállapítások ilyen jellegű összegzése alkalmas arra, hogy láthatóvá tegye az eddigi kutatások főbb irányvonalait. Ennek elősegítése érdekében a tanulmányok

1 Clark, Christopher: *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé.* Bp., 2015. 570.

2 Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik (ÖStA AdR) Neues Politisches Archiv (NPA) 415 33.367/1930.; Ges. Bp. 8.229/1930. Bp., 1930. július 7.

szerzői törekedtek arra, hogy az általuk tárgyalt témakörökhöz tömör historiográfiai áttekintést is adjanak. Emellett egy átfogó összeállítás, egyfajta köztes számvetésként, segítséget nyújthat az új kutatási irányok kijelölésében is.

A tematikus szám apropója elsődlegesen az első világháború befejeződésének, a trianoni békeszerződés aláírásának 100. évfordulója volt. Az a szinte könyvespolcnyi mennyiségű új szakirodalom, amely újraértelmezte, valamint új megvilágításba helyezte a száz évvel korábban történt eseményeket, inspirálóan hatott a nyugat-magyarországi térséggel foglalkozó kutatókra is. Az első világháború és az azt követő zűrzavaros, átmeneti évek kutatása során született újabb eredmények fontos kiindulási pontként szolgálhatnak a nyugat-magyarországi kérdés történeti narratíváinak újragondolásához is.

A világháború alatti politikai-ideológiai és gazdasági mozgósítás, majd a háborút követő intenzív változások, fordulatok (*courte durée*) egyrészt felgyorsítottak bizonyos átalakulásokat és új irányt szabtak régóta húzódó folyamatoknak (*longue durée*), másrészt számos korábban kialakult társadalmi ellentétet és törésvonalat is elmélyítettek. A tanulmányok ezen braudeli megközelítést is szem előtt tartva mutatják be Nyugat-Magyarország példáján keresztül a száz esztendővel korábbi időszak meghatározó történéseit és jelenségeit, továbbá azok hosszú és rövid távú hatásait.

Az utóbbi évtizedek szakirodalmá és a kötetben szereplő tanulmányok egyaránt arra hívják fel a figyelmet, hogy az osztrák és a magyar békeszerződés, illetve az új osztrák-magyar államhatár kialakulása csupán egy-egy fontos, de nem kizárólagos eleme volt a száz évvel ezelőtti nyugat-magyarországi eseményeknek és változásoknak. Ha a világháború és a trianoni békeszerződés szerteágazó következményeit egy képzeletbeli mérleg két serpenyőjébe tennénk – és eltekintünk ezen események tisztán emlékezetpolitikai hatásaitól –, a mérleg nyelve minden bizonnyal azt mutatná, hogy az első világháború intenzívebb, nagyobb hatású társadalmi és gazdasági folyamatokat idézett elő, mint a trianoni békeszerződés önmagában.

Az első világháború hatása Magyarországon esetében (is) sokrétű volt. Egyszerre indított mélyreható változásokat és katalizált évtizedes folyamatokat. Első pillantásra – legalábbis a történeti szakirodalomra tekintve – úgy tűnhet, hogy a vizsgált térségben a háború egyik legkézzelfoghatóbb következménye az Ausztria és Magyarország közötti új államhatár volt. Ezzel szemben a kötet több tanulmánya is azt a megállapítást hangsúlyozza, hogy az osztrák-magyar határvita csak visszatekintve, az utókor emlékezetében vált domináns elemmé. A közéleti vitákat és a mindennapi életet Nyugat-Magyarországon – csakúgy, mint az egykori Osztrák-Magyar Monarchia más területein is – elsősorban a háború és az azt követő összeomlás gazdasági és társadalmi hatásai befolyásolták. A nyugati határ mentén élő kortársakat erőteljesebben foglalkoztatták a megélhetési és egzisztenciális kérdések, mint az addig többnyire nem vagy csak alig tudatosult államhatár létezése és nyomvonala.³

3 Bencsik Péter: *Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években.* Bp., 2022. 15.

A kötet gazdaságtörténeti tanulmányai tovább árnyalják a történelmi Magyarország „megcsonkításáról” széles körben elterjedt nézetet, miszerint a magyarországi trianoni békeszerződés gazdasági következményeinek csupán passzív elszenvedője volt, és az okozott nehézségek szinte leküzdhetetlenek voltak. Több nyugat-magyarországi példa is a megváltozott gazdasági környezethez való gyors és rugalmas alkalmazkodás képességére hívja fel a figyelmet, legyen szó a csempészetéről (Nagy Adrienn tanulmánya) vagy a tradicionális osztrák–magyar gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokról (Murber Ibolya tanulmánya). Ennek a rezilienciának és a viszonylag sikeres gazdasági talpra állásnak is köszönhető, hogy az 1920-as években a magyar gazdaság viszonylag gyors növekedést mutatott nemzetközi összehasonlításban is.⁴

A tanulmányok a térség megnevezésének és térbeli lehatárolásának problémájával is foglalkoznak. Nemcsak arról van szó, hogy a történeti és a mai fogalmak nem fedik egymást, hanem arról is, hogy „Nyugat-Magyarország” kapcsán más térbeli kiterjedést vizsgál Kalocsai Péter közlekedéstörténeti tanulmánya, és más vármegyékre terjed ki Bakó Baláznak a katolikus egyházkormányzatra fókuszáló elemzése. Jankó Ferenc és Törő László Dávid, akik a történeti Nyugat-Magyarországtól elcsatolt Burgenland földrajztudományi és historiográfiai diskurzusait vázolják, ugyancsak más térbeli megközelítésből indulnak ki. Minden értekezés többé-kevésbé ugyanarról a területről szól, miközben a kisebb-nagyobb eltérések legalább olyan beszélgetések, mint a közös vonások.

A tisztánlátást és eligazodását segítő, érdemes már most a bevezetőben három, az érintett térséghez kapcsolódó és a korabeli mentális térképet meghatározó fogalmat tisztázni. Nyugat-Magyarország (Westungarn), Német-Nyugat-Magyarország (Deutsch-Westungarn) és Burgenland: ezek a kulcsfogalmak mind a Magyar Királyság nyugati vármegyéit jelentik, esetleg azok bizonyos részét fedik le. Az elnevezések azonban nemcsak a területi kiterjedés tekintetében tértek el, hanem másféle jelentéstartalommal bírtak, sőt különböző politikai üzenetet is hordoztak.

A Nyugat-Magyarország, mint kifejezés és térkonceptió, változó területet ölelt fel a mindennapi magyar beszédben és historiográfiában. Tényleges jelentősége a 20. század elején csupán átmenetileg, az egymással rivalizáló osztrák és magyar területi igények artikulálása következtében nőtt meg. A történelmi Nyugat-Magyarország-fogalom elsősorban közigazgatási struktúrákon alapuló térkonceptió volt. Az ország belsejéből, a fővárosból nézve a történelmi Magyar Királyság nyugati, esetleg északnyugati vármegyéit foglalta magában. Ez a közigazgatási tér – függetlenül attól, hogy éppen ki és hány vármegyét értett alatta – nem alkotott homogén régiót, illetve tájföldrajzi egységet sem. Nem rendelkezett olyan földrajzi, gazdasági vagy nyelvi-etnikai sajátossággal, ami markánsan megkülönböztette volna az ország más területeitől.

A nyelvi-etnikai sokszínűség tekintetében voltaképp hasonlított Magyarország és a Habsburg Monarchia többi soknemzetiségű peremterületéhez. A 19. szá-

4 Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: *Háborúból békebe. A magyar társadalom 1918 után*. Szerk.: Bódy Zsombor. Bp., 2018. 76.

zad második felének központosított és egységesített vármegyerendszere alapvetően nem kedvezett a régióképződésnek. Mégis azt mondhatjuk, hogy a nyugat-magyarországi vármegyék ezen évtizedek alatt – gazdasági-kereskedelmi kapcsolataik és az élénk lakossági mobilitás révén – intenzíven kapcsolódtak a Lajtán túli területekhez, az osztrák birodalomrészhez, aminek jelentőségére Székely Tamás is felhívja a figyelmet tanulmányában. A századfordulóra a tradicionális Lajta–Lapinchatár két oldala között – az Ausztriát és Magyarországot elválasztó adminisztratív határ ellenére – intenzív gazdasági, társadalmi és kulturális összefonódás alakult ki, ami már az önálló régióvá alakulás irányába mutatott. Ez a belső birodalmi határon átnyúló kapcsolat a határ menti, többségében német ajkú területekre még inkább érvényes volt. Ezt a régióképződési és fokozatosan elmélyülő integráció irányába mutató folyamatot az 1918–1923 között zajló határvíta megakasztotta. A kijelölt új államhatár pedig felgyorsította a tartós határrezsím kiépülését is. Azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az új állam- és vámhatár nem szüntette meg a korábban kialakult összefonódásokat, inkább csak átalakította, transznacionálissá és transzregionálissá változtatta azok formáit és tartalmát. Ezenkívül azt is érdemes kiemelni, hogy az osztrák–magyar határ azon kevés 1918 után létrejött államhatár közé tartozik, amelyet az utókor nem kérdőjelezett meg.

1918 őszétől „Nyugat-Magyarország” politikai kifejezés volt az Ausztria által igényelt területre vonatkozóan. Azonban sem a politikai nyilatkozatok, sem a korabeli – ellenzéki és kormánypárti – magyar sajtó nem határozta pontosan (földrajzilag) körül, hogy mit is jelentett területileg a térség. Esetleg a négy, majd a három nyugat-magyarországi vármegyét, vagy azok bizonyos részeit? Erről a problémakörrel Agg Richárd tanulmánya értekezik részletesen. Aláhúzva azt a tényt, hogy az első világháború végén Nyugat-Magyarország mint térkonceptió képlékeny volt, homály fedte pontos földrajzi határait és jelentését, ami által alkalmassá válhatott a lakosság tartós érzelmi mobilizálására.

A vitatott térséget leíró korabeli német nyelvű kifejezés: *Deutsch-Westungarn* (Német-Nyugat-Magyarország) csak részben egyezett a magyar területi elképzeléssel. A magyar térkonceptió a világháború végén legalább négy vármegye (Pozsony, Moson, Sopron és Vas) területének egészét foglalta magában. Az osztrák *Deutsch-Westungarn* (Nyugat-Magyarország) kifejezés viszont csupán ezen vármegyék nyugati, többségében német ajkú részét jelentette. Az osztrákok mindvégig ragaszkodtak a „német” jelző használatához, amivel egyrészt a nyelvi-etnikai alapú területi igényüket húzták alá, másrészt azt is hangsúlyozták, hogy nem a nyugat-magyarországi vármegyék egészére, hanem azok német többségű területeire gondolnak.

A bécsi nagynémet körök már a 20. század elején, többek között az 1908-as boszniai válság idején is felvetették, hogy *Deutsch-Westungarn* nyelvi-etnikai megfontolásokból akár az Osztrák Császársághoz is tartozhatna.⁵ A dualizmus időszakában azonban a békés területátadás ötlete sem Bécsben, sem a terület német ajkú lakosai körében nem talált pozitív visszhangra. A térséget leíró osztrák és magyar

5 Nagy Iván: *Nyugatmagyarország Ausztriában*. Pécs, 1937. 23.

területkoncepciók közötti feloldhatatlan ellentét államközi szinten csak az első világháború végén nyert jelentőséget. Különösen amikor 1918. november 18-án Karl Renner kancellár hivatalosan is bejelentette Ausztria igényét a Magyar Királyság többségében német nyelvűek által lakott nyugati területeire. A szociáldemokrata kancellár javaslatára az osztrák államtanács határozatban fogadta el, hogy „a Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegye egybefüggő német nyelvű településeiből álló terület földrajzi, gazdasági és nemzetiségi szempontból Német-Ausztriához tartozik, évszázadok óta bensőséges gazdasági és szellemi közösséget alkot Német-Ausztriával, és különösen Bécs élelmiszer-ellátása számára nélkülözhetetlen”.⁶

A világháború utáni, szociáldemokrata dominanciájú bécsi kormányzat a megelőző osztrák birodalmi térkoncepciók helyett már kizárólagosan német nemzetállami keretekben gondolkodott. Így a nagynémet nacionalizmusra alapozva igényt tartott az egykori Habsburg Birodalom valamennyi összefüggő német ajkú területére, egyúttal kinyilvánította csatlakozási szándékát Németországhoz is. Az új bécsi vezetés ezzel a lépéssel szeretne volna megvalósítani az 1871-ben megírt „nagynémet” egységet, azaz Németország és Ausztria egy államban történő egyesítését. Az 1918. november 12-i ideiglenes alkotmány rögzítette Ausztria területi igényét, és ismét megerősítette Ausztria csatlakozási szándékát Németországhoz. Az osztrák területi igények és elképzelések jelentős része a német és az osztrák békeszerződések tilalmi miatt nem valósulhatott meg. Ausztria birtokába végezve a zárt osztrák-német magterületen kívül csak a nyugat-magyarországi vármegyék többségében német nyelvű területei kerültek Burgenland néven.

A vizsgált területhez kötődő és előzetesen tisztázandó harmadik fogalom Burgenland, amely az Ausztriának átadott területből létrehozott új osztrák tartomány hivatalos elnevezése lett. Ez nemcsak nevében tért el a korabeli osztrák (Deutsch-Westungarn) és magyar (Nyugat-Magyarország) térkoncepcióktól, hanem területileg is. Az eredeti osztrák igények szerint Német-Nyugat-Magyarország területe magában foglalta Sopront és a környező nyolc települést is. Az 1921. decemberi népszavazás eredményeként azonban a város és környéke nem lett Burgenland része, noha a térséget mindkét békeszerződés Ausztriának ítélte. Összefoglalva tehát Burgenland az a terület, amelyet Ausztria a határvita lezárása után ténylegesen megkapott Magyarországtól.

A területi lehatárolás mellett érdemes szót ejteni az új osztrák tartomány névadási nehézségeiről is. Az eredetileg négy vármegye németek lakta területeire vonatkozó igényt a korabeli geopolitikai realitásokhoz kellett igazítani, amikor Csehszlovákia Pozsony vármegyét 1918–1919 fordulóján katonailag is birtokba vette. Az eredetileg tervezett „Vierburgenland” elnevezésből így lett előbb „Dreiburgenland”, végezetül egyszerűsítésként megszületett a Burgenland elnevezés. Az 1920. október 1-jével életbe lépett osztrák alkotmány már önálló tartományként definiálta Burgenlandot, annak ellenére, hogy a terület akkor még közel egy éven keresztül de facto magyar közigazgatás és joghatóság alatt állt. Az 1921. januárban született, úgynevezett Burgenland-törvény már az új tartomány államjogi helyzetét

6 ÖStA AdR Bundeskanzleramt (BKA) Staatsratsprotokolle (SRP) 36, 1918. november 18.

is rögzítette, annak ellenére, hogy a terület hivatalos átadására csak 1921. november–december fordulóján kerülhetett sor.

Még legalább egy kifejezést és annak lehetséges szinonimáit érdemes tisztázni a bevezetőben. Ez az úgynevezett nyugat-magyarországi kérdés, illetve annak más megnevezései, mint az osztrák–magyar határvita vagy osztrák szempontból nézve Burgenland keletkezéstörténete. Ezt a következőképpen ragadhatjuk meg dióhéjban: egy, a világháborúban vesztes ország, nevezetesen Ausztria igényt tartott egy másik vesztes ország, azaz Magyarország nyugati határvidékére, ahol ugyan többségében német nyelvű lakosság élt, de amely tradicionálisan a Magyar Királyság része volt. Relatív kis területe és mérsékelt gazdasági jelentősége ellenére Ausztria és Magyarország diplomáciai, gazdasági és katonai eszközöket nem kímélve évekig küzdött ezért a határvidékért. Ausztria nem annektálta az igényelt területet annak hivatalos átadásáig, így az 1921 késő őszeig magyar közigazgatás alatt maradt. A döntést a vitatott térség hovatartozásáról az első világháború győztes államainak képviselői Párizsban hozták meg. A Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt osztrák békeszerződés de jure rögzítette Burgenland Ausztriához tartozását. A magyar fél 1921 késő őszeig ezt a nemzetközi jogi tényállást – a trianoni szerződés hasonló tartalmú rendelkezése ellenére – megkérdőjelezte. Budapest a terület átadást minden rendelkezésre álló, akár félkatonai eszközzel is igyekezett késleltetni. Erről az osztrák–magyar határvitáról – eseménytörténetére utólag visszatekintve – azt mondhatjuk, hogy saját szemszögéből nézve Bécs és Budapest álláspontja egyaránt legitím és érthető volt. Magyarország megközelítőleg 4000 négyzetkilométernyi területet veszített, ami az első világháború utáni összes területveszteség közel két százalékát tette ki. Ausztria pedig úgy kapta meg Burgenland területét, hogy annak legnagyobb városa – a soproni és Sopron környéki népszavazás nyomán – Magyarországon maradt.

Összeállításunk izgalmas tér- és időbeli keresztmetszetét adja a Nyugat-Magyarországon száz évvel ezelőtt történeteknek. A tanulmányok révén az 1870-es évek Nyugat-Magyarországnak társadalomtörténeti látletétől indulva eljuthatunk Sopron város emlékezettörténetén keresztül egészen az ezredfordulóig. Az írások tudatosan nem politikátörténeti problémákat vetnek fel, mivel az összeállítás elsődleges célja a nyugat-magyarországi kérdés hagyományos narratíváinak árnyalása, felülvizsgálata és új nézőpontokból történő megközelítése. A kötet végén lévő könyvismertetések betekintést nyújtanak az utóbbi évek osztrák–magyar vonatkozású és határtörténeti tárgyú magyar nyelvű szakirodalmába is.

Székely Tamás – a kötet nyitó tanulmányában – innovatív megközelítéssel tárja elénk Nyugat-Magyarország gazdasági és társadalmi terét, egyaránt hangsúlyozva annak egyedi és általános vonásait. A történeti biztonságkutatás segítségével, széles körű nemzetközi szakirodalomra támaszkodva elemzi a térség társadalmi viszonyait, a közbiztonság, a közigazgatás, a politikai képviselő, valamint a nemzeti és vallási kisebbségek kérdéskörét. A világháború előtti ellenségképek felvázolása kiváló kiindulási alapot teremt az 1918 utáni új ellenségképekkel való összehasonlítás-hoz. Konklúzióként Székely Tamás azt javasolja, hogy a dualizmus kori nyugat-magyarországi viszonyokat érdemes a nacionalizmustörténeti helyett biztonságtörté-

neti perspektívából is megvizsgálni. Utóbbi megközelítéssel hatékonyabban lehet feltérképezni a tényleges társadalmi kohéziókat, azok diverzióit, illetve hiányát.

A gazdasági és kereskedelmi tényezők jelentőségére hívja fel a figyelmet Murber Ibolya tanulmánya a három esztendeig tartó osztrák–magyar határvitában. A 19. század utolsó harmadában a két birodalomrész gazdasága és kereskedelme szorosan összefonódott, így a nyugati vármegyék is egyre intenzívebben kötődtek a kelet-ausztriai gazdasági térhez. A gazdasági kölcsönhatások és kötődések a világháború után is jelentősen befolyásolták Ausztria és Magyarország államközi kapcsolatait, egyúttal a nyugat-magyarországi határvita kimenetelét is. A nyugat-magyarországi példa alapján – ahogy Székely Tamás, úgy – Murber Ibolya is a hagyományos, a nacionalizmusra és a nyelvi-etnikai kisebbségek elszakadási igényére koncentráló megállapítások pontosítását javasolja.

Nagy Adrienn gazdaság- és társadalomtörténeti szempontokat hangsúlyozva, alulnézetből tárja elénk a határ menti hétköznapiok történetét. Az értekezés fókuszában az osztrák–magyar határon zajló csempészet áll, amelynek okait, mechanizmusait és társadalmi stratégiáit is megismerhetjük. Azonban nem egy romantikus szemüvegen át visszapillantó, kalandos csempészettörténeletről van szó. A tanulmány a jogi és közigazgatási átalakulásokat is vizsgálva azt hangsúlyozza, hogy a csempészet nem más, mint a lakosság sajátos reagálása a megváltozott gazdasági-politikai környezetre. Választ kapunk arra is, hogy a csempészet miként befolyásolta a határrezsim kialakulását és a territorializáció folyamatát. Véggkövetkeztetésében Nagy Adrienn leszögezi, hogy a világháborút követő nagy politikai, gazdasági és társadalmi átalakulások ellenére a határ mentén élők számára – az új államhatár futásától függetlenül – a határon átnyúló (*transborder*) kapcsolatok fontossága nem csökkent. Burgenland ugyanis a helyiek mentális térképén az 1920-as évek közepén sem egy idegen világot, hanem a saját világuk folytatását jelentette.

Szintén az új osztrák–magyar államhatár gazdasági következményeit, konkrétan a közlekedésben mutatkozó változásokat vizsgálja Kalocsai Péter tanulmánya. Az értekezés a Nyugat-Dunántúl több évszázadra visszatekintő közlekedéstörténetének panorámaszerű felvázolása után azt mutatja be, hogy az új államhatár milyen negatív következményekkel járt a térség közúti, vasúti és légi közlekedésére. A kettévágott és felszabdalt tradicionális közlekedési folyosók – sok egyéb változással együtt – jelentős hatással voltak a határtérség gazdaságára, kereskedelmére is. Kalocsai Péter továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy az új osztrák tartomány sem örökölt kedvező közlekedésföldrajzi viszonyokat, ami nagy kihívást jelentett a burgenlandi tartományi és a bécsi szövetségi vezetés számára egyaránt. Burgenland közlekedése számára mind a mai napig az egyik legnagyobb nehézséget a Magyarországtól örökölt fragmentált és hiányos vasúti hálózat, illetve annak elmaradt fejlesztése jelenti.

Bakó Balázs tanulmánya elsődlegesen azt vizsgálja, hogy a katolikus egyház milyen álláspontot képviselt a nyugat-magyarországi kérdésben. Egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar püspöki kar állhatatosan ragaszkodott – a békeszerződések nemzetközi jogi realitása ellenére is – a nemzeti konszenzus minimumához, a területi integritáshoz. Egyúttal pedig felhívja a figyelmet a püspöki kar baloldallelle-

nes, korabeli kifejezéssel élve antibolsevista felfogására is. A püspöki kar érvrendszere és Ausztria-ellenes fellépése gyakorlatilag megegyezett az 1919 ősztől formálódó ellenforradalmi, nemzeti-konzervatív kurzus politikájával.

Agg Richárd a Nyugat-Magyarországról szóló közbeszéd egyes aspektusainak bemutatására vállalkozott. A történeti diskurzuselemzés módszerével vizsgálja a korabeli magyar napilapok állásfoglalását az osztrák–magyar határvitában. Az értekezés jól szemlélteti, hogy a magyar sajtó – politikai irányultságtól függetlenül – szintén a területi integritás fenntartásának jelentőségét közvetítette olvasóinak. A tanulmány segítségével képet kaphatunk a korabeli Ausztria-ellenes megnyilvánulások kontinuum és változó elemeiről. Az ellenségkép tartalmi palettája Bécs „imperializmusától” egészen a „vörös Bécsig” terjedt.

Jankó Ferenc dolgozata a Burgenlandról szóló földrajzi tudás létrehozásának történetébe kalauzol, vázolja az államhatár és Sopron térképi ábrázolása körüli polémiákat. Láthatóvá válik az a folyamat, amelynek során a legfiatalabb osztrák tartomány térképi alakot öltött. A későbbi Burgenland először 1919-ben jelent meg térképen önálló entitásként, a végleges, a mai tartományi területet ábrázoló térkép viszont csak 1922-ben készült el. A térképek keletkezése között eltelt három eseménydús esztendő is mutatja, hogy az osztrák–magyar határ rögzítése elhúzódott, és a kelet-galíciai határ 1923. márciusi végleges meghúzásától eltekintve a leghosszabbnak számított a térségben.

A kultúrtörténeti és soproni szálát folytatva – de diszciplínát váltva – Törő László Dávid átfogóan ismerteti a Sopron múltját érintő történeti vitákat. A városról szóló, két világháború közötti magyar és osztrák historiográfia elemzésével szemlélteti, hogy a történészek által előállított tudás miként járult hozzá a politikai-hatalmi elgondolások alátámasztásához vagy azok megkérdőjelezéséhez. Törő László Dávid szerint az osztrák szerzők többsége nyelvi-etnikai alapon érvelt, míg a magyar történeti munkák megalkotói inkább a nemzetállami, politikai vonatkozásokat tartották fontosnak a város múltjának bemutatásakor.

A kultúrtörténeti elemzéseket és egyúttal a kötet tanulmányainak sorát Tóth Imre értekezése zárja le. Soproni témánál maradván nagy ívű áttekintést olvashatunk a *civitas fidelissima* „hűségének” 20. századi emlékezettörténetéről. Nyomon követhetjük, ahogy a külvilág képe átalakult Sopronról, továbbá azt is, hogy a politikai fordulatokkal párhuzamosan a város önképe is folyamatosan átlényegült. Az 1921-es népszavazás során tanúsított „hűség” elismertetése és politikai-gazdasági tőkév alakítása már a két világháború között is változásokon ment keresztül. A leghűségesebb polgárvárosról kialakított kép és a hatalomnak a városhoz való viszonyulása a kommunista diktatúra idején gyökeresen megváltozott, ami leglátványosabban az 1950-es években a több síkon zajló Sopron–Győr-vitában csapódott le. A tanulmány az ezredfordulóig nyúló rövid kitekintéssel zárja Sopron mint történeti emlékezethely (*lieu de mémoire*) bemutatását.

A nyugat-magyarországi kérdés, valamint a térség történetének kutatását számos vonatkozásban segíthetik a 20. század végi kulturális (*cultural turn*) és térbeli fordulat (*spatial turn*) eredményeként létrejött új szempontok és módszerek. Ezek segítségével a politika-, társadalom- és gazdaságtörténeti makroelemzések

mellett vizsgálati teret kaphat a cselekvő aktorok nézőpontjába helyezkedés, valamint a társadalmi struktúrák, az intézmények és a makrofolyamatok mikroperspektívából (*Alltagsgeschichte*) történő elemzése is. További új források beemelésével és új megközelítésekkel még inkább láthatóvá tehető a kultúra szerepe a nyugat-magyarországi társadalmi-politikai folyamatokban. A térbeli fordulat meglátásai azért lehetnek különösen termékenyek a nyugat-magyarországi térséggel foglalkozó kutatók számára, mert ők *par excellence* regionális, de legalábbis szűkebb területi, helytörténeti keretekben gondolkodnak. Emellett az európai történetírásban még mindig releváns témának számító határtörténet (*border studies*) mikro- és regionális perspektívái is hasonlóképpen számos lehetőséget hordoznak magukban a térség kutatása során. Ezek kiaknázása és szintetizálása a régióval foglalkozó kutatókra vár, legyen szó a határrezsím formaváltozásairól, a migrációtörténetről, a válalkozástörténetről vagy egyéb kulturális antropológiai témákról. Ugyanakkor a transznacionális régiótörténeti kutatások is új eredményeket hozhatnak, főként akkor, ha társadalomtörténeti kisrégiók határon átnyúló kapcsolatait, a határvárosok egyedi történetét tartjuk szem előtt. A művelődés-, társadalom- és környezettörténet határmezsgyéjén lévő turizmustörténet viszont még szinte teljes egészében fehér foltnak számít a térség vizsgálatában. A kötetet azzal a reménnyel bocsátjuk útjára, hogy a benne szereplő tanulmányok gondolatébresztő impulzusokkal szolgáljanak és újabb kutatásokra ösztönöznek.

Murber Ibolya

THE DIMENSIONS OF A CHANGE OF BORDER

THE AUSTRO–HUNGARIAN BORDER REGION A HUNDRED YEARS AGO

The reason for this special issue was the hundred year anniversary. The latest insights into World War I and the turbulent post-war years can contribute to reassessing the traditional narratives about West Hungary. The authors of this volume include young researchers at the beginning of their careers as well as experienced colleagues with great insights and a significant scientific reputation. In their studies, they analyse important themes in the history of West Hungary. The recent literature and the studies in this volume draw attention to the fact that the peace treaties and the Austro–Hungarian border-drawing process, while important, were not the only elements of the events of a hundred years ago. As everywhere in the former Habsburg Monarchy, the war-weariness of population and the socio-economic challenges influenced the public discourse in West Hungary too. Existential questions of everyday life pushed the question of the new state border into the background. The authors deliberately did not analyse any political-historical topics, since the aim was to give new approaches and shades to the traditional narratives. They display a wide range of approaches about the events of a hundred years ago. From the socio-economic inventory of western Hungary we can get to the memory culture of the city of Sopron. The reviews at the end of the special issue take us into the recent literature on West Hungary and border studies after World War I.

CONTENTS

The Dimensions of a Change of Border: The Austro–Hungarian Border Region a Hundred Years Ago (Ibolya Murber)	175
--	-----

Studies

Tamás Székely: The Calm before the Storm? Western Hungary in the Era of Dualism	185
Ibolya Murber: Economic Aspects of the Austro–Hungarian Border Dispute after the World War I	207
Adrienn Nagy: Black Marketers in the Black Night: Everyday Life of Smugglers in the Western Border Region, 1918–1922	225
Péter Kalocsai: Changes of the Transport Network in West Hungary Caused by the Treaty of Trianon	241
Balázs Bakó: The Impact of the Peace of Trianon on Catholic Church Government in Western Transdanubia	269
Richárd Agg: Arguments from the Contemporary Hungarian Press Regarding Keeping West Hungary	285
Ferenc Jankó: Seahorse and Wasp-Waist: Mapped Geography of Burgenland	301
László Dávid Törő: Border City in a Contested Territory: Historical Controversies about Sopron (Ödenburg) between the Two World Wars	325
Imre Tóth: Myth and Reality: Sopron’s Loyalty in the 20 th Century Memory of Politics	345

Book Reviews

Everyday Life in the Shadow of Border Disputes (Zsolt Horváth N.)	361
A New Border at the Feet of the Central Eastern Alps (Tamás Révész)	364
To Create and to Learn: The Beginnings of the Geography of Burgenland (Bálint Szabó)	367

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat